

KELEMEN LAJOS

Aphrodité: drága szövetség

Hogy az ember folyton-folyvást gyűjti és koptatja lelke összetevőit, nem lehet vitatni; az elmélkedő alany akár egy parányi tárgy előtt is megsokszorozva érezheti magát. Mint a természetben, ahol színek születnek és elenyésznek: ugyanaz a helyzet az emberrel.

Épp ezért meglepésztő kitalálás, hogy az ember műve minél sokrétűbb, minél őszintébb rácsodálkozásból ered; végül is minél pontosabban szervezett, annál könnyebb (s némelyek szemében annál kevésbé léha cselekedet) lényeginek vélt fogalmakra zsugorítani. Több mint banalitás, ellenben könnyen félreérthető, hogy a jelentős művek érdemben mind ugyanazt mondják. Megtorpanni azonban e konvencionál, szív és ész összetett munkáját kategóriák áldozatául dobni, nem a hősiesség teteje. Pedig klasszifikációkból nincs hiány. Ismerjük a parancsszerű tételezést: igen-nem, jó-rossz, fehér-fekete. Az anyag: vagy tűzben, vagy jégben. Jó! Amit nem érdemes kibontani, s talán megtartani se, azt legyen merszünk csökkenteni. Ez a tárgyilagosság. Ámbár akadnak hidegvérű elemzők és alkotók, akik egyúttal minimalisták is – de csak azért minimalisták, mert másra nem képesek. Ismerik a szigort, az egyszeregyet, lényükben rögzítettek, viszont fogalmuk sincs, hogyan kell a sarkosságot elviselni tudni – ami nem baj, csak ne volna annyi belenyugvó műélvező, s ne bánná el irgalmatlanul annyi művel a hebehurgya kategorizálás.

A valóban nagy alkotásokból egy-egy rész, épp a nagyság és az összetettség folyamányaként, mindig félhomályban rejtőzik. Van azonban némi esélye annak, hogy egyszer-egyszer e titkos szegletek is feltáruljanak, bár az érzékiben és a meghittben mindig marad valami megfeythetetlen. A misztérium az árnyalatok misztériumában diadalmaskodik.

Az ókori gondolkodás az utolsó pillanatáig a fokozatokban hisz, jellemző, hogy a végzetet is mint a természet egyik sajátos kifejeződését fogadja, és e gondolkodásban nem kérdőjeleződik meg sem a végzet, sem a természet; ez ugyanis egyenlő volna az önmegtágadással.

Az ember első műve, amely kifinomultan, eredeti módon ragadja meg a tárgyát, a mitológia. A mitológiai gondolkodáson túl a közös mérce nem létezik többé; ehhez hasonló szerkezetben, ily hézagatlanul semmilyen formula nem képes átfogni a valóságot egységként – ezután mind a szemléletben, mind az alkotásban (így vagy úgy) kétely támad, akármilyen nagy géniusz megnyilvánulása lesz is a mű.

Bizonyos értelemben tehát a mitológia, a mi közeliünkben a görög gondolkodás: az első és egyben utolsó realizmus; amennyiben a realizmus nem a tárgyi világról való szófecsérlést jelenti, és amennyiben a realizmus nem lehet meg az erkölcs, a mérték és a természet tisztelete nélkül. Érdemes előrebocsátani, hogy itt a realizmus a képzelet valóságának nyújt teret, amelyet ismert tétel igazol, az, amely szerint minden tudatban és gondolatban is valóság gyökerezik. (Vajon misztikus lecke-e, avagy egy civilizáció alapértéke, amiről Arisztotelész beszél? „Még az írott törvényeknél is egyetemesebb hatásúak, és jelentékenyebb kérdésekre vonatkoznak az erkölcsi törvények...”) Szögezzük le, hogy a képzelet realizmusának nincs saját élete, s amíg az ember nem érzi, hogy érintett a dologban, jelet sem ad, amúgy is pusztán egy lehetőségről van szó. Nem többről, mint egy árnyalatról, a szellem egy tónusáról.

Úgyhogy nem firtatjuk a legszélső rajongásból és a legszélső kétségbeesésből fakadó kérdést: igaz-e, hogy minél kevésbé irgalmatlan a sors, annál csodálatosabb, s minél irgalmatlanabb, annál kevésbé csodálatos. E felvétel gátakat támaszt, és nem kizárt, hogy a hozzátartozó helyes válaszhoz a kérdés fordítottja dukál. Nem firtatjuk, mert az ilyesféle kérdésekben nyoma sincs az alakulás örömeinek. (Ki tudja, Schopenhauer és Nietzsche kései apostolainak arca az elmélkedéstől, a mély pesszimizmustól, vagy a feszített harci akarattól oly törődött?)

Különben: a görögöket is ott látjuk a kétségbeesés felé vezető úton. De ezt az utat a szépség védőbástyái szegélyezik. S az ókori görögök egész magatartása szemben áll azzal a mai gyermekded és tragikus felfogással, mely mindent visszautasít és cáfol, amit nem bálványoz. S ez az európai (vagy jobban mondva: atlanti) észjárás a mértéktelenség dinamizmusától szédülten egyre csak tékozolja örökségét. A hérakleitoszi *logos* princípiumából maradt a többé-kevésbé megalapozott értelem; egyik mai nevéen racionalizmus, avagy a leplezett (s elég rosszul leplezett) fölényeskedés, amely arra hivatott, hogy eldöntse: mi a határérték, és mi az, ami viszonylagos. Hérakleitosz nemhogy tagadta volna az ellentétek közti állandó feszültséget, épp ellenkezőleg, de a ritmikus változás nála keretek között játszódik. Tüze a korlátokkal övezett történés napjaként ragyog. („... fellobban mértékre és kialszik mértékre.”)

Mondják, az antik görög vérmérséklet valami külsőleg tanúskodó, minduntalan kifelé forduló életben fejeződik ki. De félreismeri a görög becsvágyat, aki az *agon* szellemiségét emlegetve, a hellén lelkiülettől más szinten is idegennek véli a bensőséget. Nem bomlik-e ki, szinte apróra, például akár a mitológiában, az antik mentalitás? Napjaink világa Isten és a történelem viszonyán töpreng. De a törté-

nelem – elégszer bebizonyosodott – nem oly egész, hogy elválaszthatna bennünket a praxis határain túli tapasztalattól – ha úgy tetszik: isteneinktől, akik a görögöknél oly lakályosan népesítik be a spiritualitást és a természetet. Jusson eszünkbe, mint érvel az emberábrázolás kapcsán Szókratész a belső tulajdonságok visszaadásáról. Nem is kérdés, hogy a testi, téri élmény a szépség révén folytonos a mindennapinál magasabb rendűvel; s itt arra a szépségre kell gondolnunk, amelyben egyaránt szóhoz jut ég és föld igazsága és nyomorúsága. Ahhoz, hogy hozzáférjen e szépséghez, különös bátorságra van szüksége az embernek: beismerni korlátait, tudomásul venni határait: ez az első szakasz a szépséghez vezető úton.

Annyi elmésséget, annyiféle csillogó-villogó dolgot elmondtak már a szépségről, a fele is bőven elég volna, hogy elkápráztassa az embert, aki egyébiránt folyvást kevesli magát, ezért titkokat fürkészik; remélve, hogy minél kevesebb fohászra minél több áldást nyer. Végre is az emberre váró titkok életcíme persze: az ember. Ez nem olyan egyszerű, mint elsőre hallik. A tán legemberibb és legkalandszerűbb titkokhoz a mai világszükségben hozzáférni majdnem akkora fizetéssel jár, mintha egy egész létet küldene érte cserébe az ember. E titok, melyben nagyság és szabadság egy közös magaslaton ténylegesen egybeesik, maga a *szép*. Ha valakit megérint, elfog, ha valakiben elárad, úgy érezheti, a másról szónokoló könyveknek és apologétáknak nincs érkezésük az igazsághoz. Mégiscsak közel a menny! Aztán csakhamar megreszkett a lélek: aki adta, ugyan nem azért adta-e a szépet, hogy ezen keresztül tanulmányozzon bennünket? Hogy ezen keresztül mérlegelje, méltóak vagyunk-e a méltóságra?

A szépség félig sem fölfedett történetében izgatott mondat visszhangzik. Homéroszé a mondat, melyben Apollón azt kérdezi a rokon és kissé üzleties szellemű Hermészről: volna-e kedve „együtt hálni az ágyban aranyló Aphroditéval?”

A görögöktől távol áll, hogy arra bízzák válaszaikat, aki legjobban tud kiabálni; náluk a gondolkodás nem üvöltve futás egy csatatéren. Isteneikkel való viszonyukban is a kegyetlenség, részvét, irgalom, barátság, sőt testiség fokozatait képzelik el, s nem egy felezett küzdőtérrel, melyből egyik félpálya az övék, a másik az isteneké. Aphrodité, mint maga a szépség, egy kissé rebellis, a mértéktelenséget éppúgy felvillantja, mint a simulékony-ságot, de ha elvesz, ad is, és sohasem a teremtés ellen zendül. Tökéletesen tisztában van vele, hogy nem hajolhat az árnyalatok görbájén túl; nem jó vagy rossz lélek: görög. Tűzből, jégből, fényből, árnyból mindenki azt kapja tőle, amire jogosult. A mi korunkban nem az a bűn netovábbja, ha megkorbácsolják a hűséget, ezen már régen túl vagyunk; a görög érték-elsőbbiséggel szemben a

mai gondolkodásban az értéknél százszeres előrébb áll az akarat és a cselekvés. Meglehet, Aphrodité kései hívei az önbecsapás természetén töprengve lassan-lassan besétálnak a pokol felé toporgók hosszú sorába – lehetséges. Mindenesetre Aphrodité nincs befalazva, s bizonyos vendégszerető földnyelvek, ha messze-messze is, de mint a test éhségekor egy másik test, újra és újra földeregenek. Aphrodité nem hogy befalazva kellene látnunk, neki még az Olümposz isteni köre is szűk circulus. Varázsos hatalmához tágabb teret igényel. *Együtt hálni az ágyban aranyló Aphroditéval* – Apollónnak és Hermésznek szabad évődnie és buzognia, ám egy csöpp vergődéstől nemigen szabadulhatnak: késésben vannak-e vagy előnyben? És egyáltalán: ki ez az Aphrodité?

Mondják, Zeusz és (az eső s források istennője) Dioné származéka. A föníciaiaknál Astarté, az asszíroknál Istar. A görögöknél a nőiség és a nőiesség, a szerelem és a termékenység istennője; buja zsenge fű fakad lába nyomán, jöttét csobbanó lánynevetés, enyelgés és gyönyörűség jelzik, alighogy a tenger habjaiból partra lép. Származtatásának sokszínűségében nincs ellentmondás. A csodálatos princípium, a szélesen ölelő szép fő jellemzőjével tesz eleget lényegének.

A zeuszi villámtól illetett tengerből, egy kagylóhéjon lovagolva, mezítelenül lép Kythéra szigetére. Kronosz lányának is mondták, születésének másik története Uranosz és Gaia meglepő kimenetelű nászához kötődik. Így hát a gyönyörűséges meztelen istennő nevében a tenger is felidéződik minden időkre.

Értjük már, mért új sarj ő ma, holnap, holnapután. Alakja ott *lebeg* korok eszmevilágában és ott *áll* korok valóságában. Spirituális kivonat gyanánt, vehiculumként, és mint a kultusz anyagi megjelenítése; szóba, írásba, kőbe fogva. Azaz különleges, de mégis nyilvánvaló előfordulásként, s hang, betű és kő mind Aphrodité létét, sőt jelenlétét igazolják. Ő pedig, kiváltképp, ha kellően átérezzük Anakreón szavait („... kedvelem azt, aki bölcs és Aphrodité meg a Múzsák / szép adományairól zengve szeretni tanít”), egész lényével a szépséget teljesíti be. Ezek szerint hát a princípium egyszer s mindenkorra megtalálta volna a maga kifejeződését?

A mítosz közelében lehetetlen, hogy lankadjon a képezet; ilyenkor a fantázia, szerencsés esetben tán az ember egész lényé, mindenható festővé válik. S az ember kezdi érteni, hogy a csodák – mint Szent Ágoston mondja – nem a természeti törvényekkel antagonisztikusak, hanem csupán azzal, amit a természetről sejtünk. Ezen a módon nagyon is lehetséges, hogy az eszme fölemelkedik az absztrakt hideg közegéből, s immár nem kimondottan csak a világról – a világgal is értekezik. Értekezésének szintje voltaképp egyfajta sajátos teremtődés, melyben a

fölserkent képzelet megtalálja, lefesti, rögzíti, mintegy történetiséggel dúsitja a rejtettet. Bizonyítva, hogy ami látszólag nincs, mégis létezhet. Ebben az értelemben az istenek és a történelem is Aphrodité mellett szólnak.

Egyelőre csak azt látjuk, hogy gyönyörű test ő; tökéletes arányok, csupa szabályos vonás, ígéző szempár, hibátlanul ívelő nyak és váll, lányosan domborodó keblek, elegáns kéztartás. Igazán akkor kezd érdekelni bennünket Aphrodité, amikor a példaszzerű és eszményi tökély mint földön járó tünemény emberi alakot ölt. Tudjuk jól, tekintetével, szerelemszomjával és ölelésével hatalom még az istenek fölött is. Tudjuk, hogy speciális társasjátéka nyomán robbant ki a trójai háború.

A balsors lehetőségét és a szerelem bizonyosságát kínálva, Zeusz akaratóból együtt hál egy halandóval, egy királyi pásztorral. Ankhiszész marhacsordát legeltet Ída hegyén. Amint a hegyláncon át Aphrodité a fiú felé veszi útját, nyomában farkasok, medvék, oroszlánok és gazellák párosodnak. A pásztorok szállására belépő istennő szépsége elvakítja Ankhiszészt: a szerelemre gyulladt fiú, mint egy halhatatlant köszönti, ám Aphrodité fillent: halandó királylány vagyok, mondja, és gyönyörű szemeit lesütve engedi megoldani övét, lefejteti öltözetét, és csak jóval a nász után fed fel, ki is ő igazából. Ez a halandó teremtmény és a halhatatlan szépség egyesülésének mágikus pillanata. Egy, talán nyomorúságos hajlékban a szépség azonosítja az embert a sorsával. Ankhiszész ugyan nem térhet ki a következmények elől, mivel tudja, hogy egyetlen halandó sem maradhat épségben, ha magáévá tesz egy istennőt, megígéri Aphroditénak, hogy hallgat, de utóbb kifecsegi (másként szólva: publikálja) kalandját, amiért bűnhődnie kell. A mitológia viszont azt is elmondja, hogy a nászból gyermek fogan, Aineiász, akit némely forrás a latinok ősatyjaként említ. Akárhogyan is, a szerelmi együttlét gyümölcset nagy jóslat kíséri: Tu regere imperio populos, Romane, memento. („Ám a te mesterséged, római, az, hogy uralkodj” – Vergilius.)

Jóllehet érzésére és talán szeszélyére hallgatva, de mégis: Aphrodité egy ideig a föld lányának adja ki magát, ráadásul egy halandó karjaiba dől. Az ég találkozik a földdel. Ettől a perctől fogva elválaszthatatlanok a szépségben. Aphrodité szenvedélye őszinte, ölelése megkomponált – forma, test, bőség, szín, hiány, melyeket makacsul ismételtet a jövő. S jobban vagy kevésbé, a jövő, az is, Aphroditéhoz hasonlatosan, ferdíteni fog a dolgokon.

Tévedés lenne azt állítani, hogy szükségképpen a tisztánlátással és az igazsággal kezdődik minden. Korlátolt világ az emberé. Ám a szépségnek, ahhoz, hogy rendeltetését betöltse, szüksége van az emberre, aki viszont a szépségben igazságra és szabadságra tesz szert. A test lírikusait csordultig tölti a nosztalgia a lelkiség, a szubti-

litás iránt. Még Szapphó is, bizony a szerelemtudás nagy képességével megáldott Szapphó is, először a *fényes egek örök leányának* nevezi Aphrodité. Hamar felismeri azonban, hogy a lány, amint hamvas testként öleli a halandót, e halandó számára személyes sorsot jelent. És egyszer a hitetleneknek is kijár a szépség-üdvözet, ők legföljebb, Aphroditéra pillantva, a sokszorosított arcú szobrok egyikét látják, s a továbbiakban megmaradnak a reájuk oly jellemző tagbaszakadt, merev testtartásban. A többiek pontosan értik az esdeklő hangú Szapphót, értik a meghitt kérést: „Jer most is hozzám”, és értik, hogy Aphrodité, a szépség, emberközébe az aszkézis és az élvezet keveréke; vágy, szerelem és cselekedet. És következmény. A tünékeny és az örökkévaló közötti félúton kell őt keresni; élet híján nem sokat ér, viszont az élet sem ér túl sokat nélküle – ez a szépség. S ez – ahogy Szapphó mondja Aphroditéról – „drága szövetség.” (Hány művészsors tanúskodik róla az időben!)

Nohát igen: a minap elszánt menet kélt, mítosszá válni vágyó társaság, háttal a természetnek, a tiszta szavak, az egyszerű nagyság sírjára hengerített kőről startolva, hatalmas fogadalommal, hogy dúlni fog, rombolni, sokkolni. Néha ezt is kell, néha sehogyan másképp nem lehet. Ám a szimpla harag, a gúny és a tanult álmok csupán steril mítoszokat képeznek. A pazar áradás, ha kölcsönzött; a korlátlanul egymásra dobált lehetőségek nem hoznak szabadságot. A tisztesen átírt teológiákat mi értelme tizenegyszer is felülni? És a csempészés a vendégséggel még a szövegbirtokokon is nehezen elegyül; valahogy mindig kitetszik egy kis anyaghiba. S tesék csak óvatosnak lenni: könnyebb a fuvallatnyi káosz, könnyebb a semmit a művészi illúziók közé emelni, mint eltakarni vele a fantáziátlanságot és a kétségbeesést. És kérdés, mivel indokolható az olyanfajta, az örök emberi aspirációkra fittyet hányó működés, amelynek teljes lendülete abban merül ki, hogy reggeltől estig romokat hoz létre, többnyire elorzott gondolatok töredékeit szajkózva. Mítosszá válni vágyó társaság: annyi hajlékonyság és érzék sem maradt bennük, hogy a természettel való barátság hagyományának színbőségét fölfogják?

Hol van Aphrodité? Amíg a múlt nem múlik el (s elmúlik-e valaha is?) – hervadhatatlan élet ő az ellentmondások zürzavarában. Sugárzik, mint a fény a Napból. Igaz: nem ő üzeni, földije, Plótinosz mondja, hogy az egy az első, s a testi világ úgy születik, hogy a túltelítődött egy kicsordul; születik, ahogy a Nap szüli a fényt. Semmi sem létezhet az egyen kívül, így a komoly Plótinosz. S mi az okulnivaló az eget a földdel összeölelő Aphrodité differenciált, színes mítoszából? Meg kell tanulnunk élni, lehetőleg minél több életet élni, hogy belássuk: a több az, ami igazán szép; az árnyalatok igazsága.